

LIETUVOS ŠAULIŲ SAJUNGOS RYŠIAI SU IŠEIVIJĄ JAV: ANTANO ŽMUIDZINAVIČIAUS ATVEJIS

Mindaugas Nefas

ABSTRACT

The paper analyses the relations between the Lithuanian Riflemen's Union (LRU) and the diaspora in the USA, established at the very beginning of the LRU's activity. It aims to show the plans for collaboration with Lithuanian Americans, the specifics of fundraising, and the aim of the riflemen to improve their material status by means of financial support from Lithuanian Americans. The controversial fundraising mission to America by the painter Antanas Žmuidzinavičius, the LRU's representative, in 1922 and 1923, is investigated. On the basis of unpublished archive documents, the paper addresses the circumstances of the organisation and implementation of Žmuidzinavičius' mission, the suspicions about its transparency, and the investigation into it.

KEY WORDS: paramilitarism, Lithuanian Riflemen's Union, relations between Lithuania and the diaspora, fundraising actions, transparency investigations.

103

ANOTACIJA

Straipsnyje nagrinėjami Lietuvos šaulių sąjungos ryšiai su lietuvių išeiviais JAV, užmegzti pačioje LŠS veiklos pradžioje. Šiame tyrime siekiama atskleisti LŠS planus dėl tolesnio bendradarbiavimo su Amerikos lietuviais, aukų rinkimo specifiką, Lietuvos šaulių siekį sustiprinti materialinę bazę naudojantis JAV lietuvių finansine parama, tiriama kontroversiška LŠS atstovo Amerikoje lietuvių dailininko A. Žmuidzinavičiaus aukų rinkimo misija JAV 1922–1923 m. Straipsnyje, remiantis nepublikuotais archyviniais dokumentais, atkreipiamas dėmesys į A. Žmuidzinavičiaus misijos organizavimo ir vykdymo aplinkybes, įtarimus ir tyrimus dėl aukų rinkimo skaidrumo.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: paramilitarizmas, Lietuvos šaulių sąjunga, santykiai tarp Lietuvos ir lietuvių diasporos, lėšų rinkimo akcijos, skaidrumo tyrimai.

Mindaugas Nefas, mgr., doctoral student, Vytautas Magnus University, Faculty of Humanities, Department of History, K. Donelaičio 52, LT-44244 Kaunas, Lithuania. Email: mindaugas.nefas@gmail.com

1919 m. įkurta Lietuvos šaulių sąjunga (toliau LŠS) susidūrė su opia organizacine problema. Materialinė būklė buvo labai prasta, trūko ne tik pinigų, bet ir organizacijos veiklai būtinų daiktų. LŠS vadovybė, neturėdama patalpų, rinkdavosi pas pirmąjį viršininką Vladą Putvinskį bute¹. Nepaisant tokios padėties, šauliai kėlė plačius tikslus: aprėpti visą Lietuvos teritoriją ir, Vlado Putvinskio žodžiais tariant, šaulius suformuoti kaip „dvasios aristokratus, dvasios bajorus“² ir taip visuomenėje įdiegti tautinės ideologijos kultą. Šioms idėjoms įgyvendinti vien tik dvasinių vertybių buvo maža, reikėjo sustiprinti materialinę bazę.

Ieškant finansinių išteklių, buvo atsigręžta į lietuvių emigrantus, kurie jau 1919 m. pradėjo finansiškai remti naujai susikūrusią LŠS³. Lietuvių kolonijos JAV buvo potencialūs finansiniai donoriai, todėl šauliai stengėsi išnaudoti šią galimybę. 1921 m. buvo nuspręsta siųsti savo atstovą į JAV. Juo tapo žymus dailininkas ir aktyvus šaulys, artimas tuometinio LŠS viršininko V. Putvinskio bendražygis Antanas Žmuidzinavičius. Jo lėšų rinkimo akcija sulaukė įvairių vertinimų tiek Amerikoje, tiek ir Lietuvoje. Faktiškai per visą LŠS veiklos laikotarpį 1919–1940 m. lietuviai emigrantai visų pirma buvo regimi kaip materialinės naudos davėjai, kartu populiarinama lietuviška brolybė Lietuvoje ir emigracijoje. Tačiau lietuvių tautos vienybės ir brolybės idėją buvo sunku įgyvendinti, nes egzistavo požiūris: „Mes ir Jie“. Tai rodo net ir faktas, kad susirašinėjimas su JAV ir kitų šalių lietuviais buvo priskiriamas „Susirašinėjimo su užsieniu“ byloms, neformuojant atskirų.

Visiškai naują ir kardinaliai skirtingą pobūdį šaulių veikla už Atlanto įgijo tik 1954 m., kai buvo įkurta Lietuvos šaulių sąjunga tremtyje (vėliau išėivijoje). Žinoma, nevalia nuneigti, jog Lietuvos šauliai stengėsi išplėsti bendradarbiavimo ribas, tai sulaukė dėmesio ir šiame tyrime. Nepaisant fakto, kad lietuvių diaspora XX a. pirmojoje pusėje buvo išplitusi ne tik Šiaurės Amerikoje, bet ir Pietų Amerikos žemyne, šauliai ryšių su ten apsisitovusiais lietuviais nepalaikė.

Straipsnyje nagrinėjamos temos aktualumą lemia ne tik 2014 m. minimas LŠS įkūrimo 95-asis ir netrukus minėsimas 100-o metų jubiliejus, bet ir tai, kad tema yra sudėtinė lietuvių emigracijos istorijos dalis, kuri iki šiol dar nėra sulaukusi pakankamo dėmesio. Iki šiol tiriant išėivių ryšius su tėvyne, pirmosios Lietuvos Respublikos laikotarpiu visuomeninių organizacijų veiksnys atskirai keliamas nebuvo. Tuo tarpu šiame tyrime lietuvių išėivių santykis su Lietuva yra nagrinėjamas remiantis vienos visuomeninės organizacijos veiklos atvejo pavyzdžiu.

Straipsnio tikslas – išnagrinėti Lietuvos šaulių sąjungos santykius su JAV gyvenančiais lietuviais 1919–1940 m. Tyrimo metu buvo mėginama nustatyti Lietuvos šaulių

¹ SKIPITIS, R. *Nepriklausomą Lietuvą statant*. Chicago, 1961, p. 152.

² TIJŪNĖLIENĖ, O. Vladas Putvinskis – tautos dvasinės kultūros puoselėtojas. In *Šauliškumas, tautiškumas ir Lietuvos nepriklausomybė*. Sud. A. LIEKIS. Vilnius, 1993, p. 25.

³ *Lietuvos šaulių sąjungos istorija*. Sud. A. LIEKIS. Vilnius, 1992, p. 228.

sąjungos požiūrį į lietuvių emigrantus JAV. Lietuvos šaulių ir lietuvių emigrantų santykių istorijoje išskirtinę vietą užimančiai Antano Žmuidzinavičiaus misijai darbe yra skiriamas pagrindinis dėmesys.

Straipsnio chronologinės ribos apima laikotarpį nuo 1919 m., kai Lietuvos šaulių sąjunga ėmė ieškoti būdų gauti JAV lietuvių finansinę paramą, iki 1936 m., kai buvo nutrauktas tyrimas dėl šaulių atstovo JAV A. Žmuidzinavičiaus aukų rinkimo skaidrumo.

Nors šiuolaikinėje lietuvių istoriografijoje LŠS istorijai skiriamas vis didesnis dėmesys, ji nagrinėjama ne tik atskiruose, bet ir kompleksiniuose tyrimuose⁴, LŠS ryšiai su JAV lietuviais (1919–1940 m.) iki šiol nagrinėti tik epizodiškai. Duomenų apie šaulių santykius su lietuvių emigrantais Amerikoje ir LŠS atstovo A. Žmuidzinavičiaus veiklą JAV yra pateikiama Jono Matuso 1939 m. (1992 m. perleista su papildymu) pasirodžiusioje organizacijos 20-mečiui skirtoje knygoje⁵. Šiai temai autorius skyrė nemažą skyrių, tai rodo jos reikšmę šaulių organizacijai. Tačiau autorius pateiktos medžiagos neanalizuoja, apsiriboja esminės informacijos pateikimu. Jis visiškai neaptarė A. Žmuidzinavičiui ir kartu šauliams iškeltų įtarimų dėl lėšų rinkimo JAV skaidrumo. Naujausioje istoriografijoje ši tema taip pat kol kas visai nenagrinėta. LŠS 85-mečiui skirtame leidinyje ji dėmesio nesulaukė⁶. Minimaliai tema nagrinėta ir lietuvių emigracijos tyrinėjimuose, analizuojant žymių lietuvių veikėjų biografijas. Istorikas Juozas Skirius diplomato Juliaus J. Bielskio biografijoje⁷ (jis buvo vienas aktyviausių Lietuvos karinės misijos dalyvių, vėliau aktyviai talkininkavęs A. Žmuidzinavičiui vykdamas aukų rinkimą JAV), aptardamas Lietuvos finansinės misijos darbą, aukų rinkimo šauliams ir A. Žmuidzinavičiaus misijos neanalizuoja. Tačiau bendrosios finansų rinkimo tendencijos yra panašios į šiame straipsnyje nagrinėjamas.

Amerikos lietuvių aukų Lietuvos šaulių sąjungai klausimai buvo aptarti diplomato ir kunigo Jono Žiliaus biografijoje⁸. Jos autorius Jonas Šlekys atkreipia dėmesį, kad J. Žilius buvo bene pirmasis šaulių atstovas arba bent jau asmuo, aktyviai besirūpinęs aukomis šauliams tarp JAV lietuvių. Tačiau A. Žmuidzinavičiaus atvejis šioje biografijoje nebuvo paliestas. Istorikografijoje didesnis dėmesys yra skiriamas LŠS išeivijoje veiklai nuo 1954 m. Lietuvos emigracijos istorijos tyrinėjimuose visuomeninių organizacijų (taip pat ir LŠS) ir JAV lietuvių bendradarbiavimas taip pat nėra atskirai nagri-

⁴ Pvz., *Lietuvos istorija*. T. 10, Dalis 1: *Nepriklausomybė (1918–1940 m.)*. Ats. red. Č. LAURINAVIČIUS. Vilnius, 2013, p. 602–606.

⁵ *Lietuvos šaulių sąjungos istorija...*

⁶ *Lietuvos šaulių sąjunga valstybės ir visuomenės tarnyboje 1919–2004*. Sud. V. KAVALIAUSKAS, J. ŠIRVINSKAS, S. JEGELEVIČIUS. Kaunas, 2005.

⁷ SKIRIUS, J. *Julius J. Bielskis (1891–1976). Gyvenimas Amerikoje tarnaujant Lietuvai: lietuvių veikėjas ir diplomatas*. Chicago, 2004.

⁸ ŠLEKYS, J. *Jonas Žilius. Biografija, visuomeninės veiklos ir kūrybos metmenys*. Vilnius, 2011.

nėjamas. Tačiau tiek Alfonso Eidinto⁹, tiek ir Egidijaus Aleksandravičiaus¹⁰ darbuose iškeliamas JAV lietuvių, kaip finansinės paramos teikėjų tautiečiams, veiksnys.

Tyrimė naudoti iki šiol tyrinėtojų dėmesio nesulaukę Lietuvos centriniame valstybės archyve, Šaulių sąjungos fonde (f. 561) saugomi LŠS pasiuntinio JAV A. Žmuidzinavičiaus veiklos dokumentai: LŠS vadovybės įsakymai, susirašinėjimas su Amerikos lietuviams ir Lietuvos valdžios atstovais, finansinės ataskaitos bei veiklos ataskaitos LŠS vadovybei. Taip pat verta paminėti, jog Krašto apsaugos ministerijos fondo (f. 384) kanceliarijos ir juriskonsulto apyraše (ap. 3) saugoma A. Žmuidzinavičiaus byla, pradėta 1931 m., kurioje nagrinėjami gen. lttn. Vinco Grigaliūno-Glovackio pateikti įtariamai dėl lėšų rinkimo JAV 1921–1924 m. skaidrumo. Iki šiol šie dokumentai dėmesio nebuvo sulaukę, šiame tyrime jie yra naudojami pirmą kartą. Gaila, tačiau tyrimo medžiagos nepapildė atsiminimai. Savo prisiminimų knygoje¹¹ A. Žmuidzinavičius nei Šaulių sąjungai, nei aukų rinkimo JAV bylai dėmesio neskyrė. Nors praleistą laiką Amerikoje jis trumpai aprašė, teigdamas, jog vykdymo tikslas buvo susijęs su kūryba.

1. LŠS bendradarbiavimo su JAV lietuviams tikslai: „Reikalinga lėšų siųskit kiek galit“

1.1. Ryšių su išeivija užmezgimas

1921 m. LŠS vadovybė Amerikos lietuviams siuntė tokio turinio telegramą: „Lenkai rengiasi mums duoti paskutinį smūgį. Šauliai ruošia jiems atatinamas vaišes. Reikalinga lėšų siųskit kiek galit“¹². Analizuojant LŠS ryšius su lietuviams, gyvenančiais JAV, reikėtų pabrėžti, kad tiek organizacijos vadovybė, tiek ir eiliniai nariai juos regėjo kaip materialinės naudos davėjus. Analogiškos taktikos laikėsi ne tik LŠS vadovybė, bet ir eiliniai šaulių būriai. Nuolat eskaluojant lenkų pavojaus veiksnį, buvo prašoma finansinės paramos, aplenkiant LŠS vadovybę. Pavyzdys – Alovės šaulių būrio kreipimasis prašant finansinės paramos, kuriame motyvuojama, jog pinigai reikalingi norint apsiginti nuo lenkų¹³. Tokia situacija rodė, kad organizacijos vadovybė (LŠS kūrimosi pradžioje 1919–1924 m.) ne visai kontroliavo padėtį. Kita vertus, šaulių padaliniai, susidurdami su materialiniais sunkumais, stengėsi patys spręsti šias pro-

⁹ EIDINTAS, A. *Lietuvių kolumbai*. Vilnius, 1993.

¹⁰ ALEKSANDRAVIČIUS, E. *Karklo diegas. Lietuvių pasaulio istorija*. Vilnius, 2013.

¹¹ ŽMUIDZINAVIČIUS, A. *Paletė ir gyvenimas*. Vilnius, 1961.

¹² LŠS CV telegrama Lietuvos pasiuntinybei Vašingtone, 1921 04 19, Nr. 4389. *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau LCVA), f. 561, ap. 2, b. 125, l. 2.

¹³ LŠS bendrojo skyriaus raštas Lietuvos atstovybei Amerikoje, 1921 11 17, Nr. 7955/755b. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 125, l. 18.

blemas, naudodamiesi galimybe gauti aukų iš JAV. Kodėl vykstant kovoms dėl Lietuvos Nepriklausomybės lietuviai, taip pat ir šauliai, į JAV išvykusius lietuvius numatė kaip finansinius donorus? Priežastys tikriausiai dvi. Pirmą, Lietuvoje jau buvo išeivių finansinės paramos apraiškų, pvz., „Saulės“ rūmų statyba Kaune¹⁴. E. Aleksandravičiaus teigimu, JAV lietuviai aktyviai rėmė įvairias iniciatyvas Lietuvoje (joms galime priskirti ir LŠS veiklą), tačiau „Iš Amerikos plaukė daugiau pinigai nei reemigrantai“¹⁵. Antra, žinios, kad JAV lietuviai renka karius, norinčius kovoti Nepriklausomybės kovoje, tikriausiai sužadino viltis gauti ne tik karinės, bet ir finansinės paramos, juolab manyta, kad visų emigrantų finansinė padėtis yra labai gera.

Pirmosios finansinės aukos iš JAV buvo gautos 1919 m. pabaigoje – 1920 metais, jomis rūpinosi kunigas Jonas Žilius¹⁶. Paties J. Žiliaus veikla JAV buvo vertinama prieštaringai. Lietuvių katalikų kunigų Amerikoje vienybė (sąjunga) įtarinėjo jį dėl finansinių spekuliacijų¹⁷, tačiau jo aktyvi veikla renkant pinigus ir remiant Lietuvą, ypač šaulius, buvo ryški. Jono Šlekio teigimu, J. Žilius buvo šaulių atstovas JAV, nes 1919 m. laikraštyje „Draugas“ po paskelbtu raginimu padėti šauliams pasirašęs: „Narys ir įgaliotinis Lietuvos šaulių organizacijos“¹⁸. To, kad J. Žilius galėjo būti oficialus LŠS atstovas Amerikoje, nepatvirtina archyviniai dokumentai, tačiau galbūt tai buvo neformalus įsipareigojimas. Nes J. Matušas mini, jog 1919 m. LŠS finansinė komisija įpareigojo H. Ivanauskienę tartis su J. Žiliumi dėl aukų rinkimo šauliams¹⁹. LŠS atstovu jis buvo pristatomas ir Lietuvos atstovo Amerikoje J. Vileišio. Pirmasis LŠS Centro valdybos, kuriai tuo metu pirmininkavo V. Putvinskis, kreipimasis į JAV lietuvius yra datuojamas 1919 m. spalio 27 – lapkričio 1 dienomis²⁰. Juodraštiniuose tekstuose aprašomos kovos dėl Lietuvos Nepriklausomybės ir sunki šaulių materialinė padėtis. Kreipimesi apeliuojama į išeivių jausmus Tėvynei, į būtinybę išlaikyti ir stiprinti ryšį: „Kas ryšį su Tėvyne teblaiko, nežus, nors už marių plauktų.“²¹ Tikslios galutinio kreipimosi ir jo pasirodymo JAV datos tyrimo metu užfiksuoti nepavyko, tačiau tai buvo ne vėliau kaip 1919 m. pabaiga.

Pirmosios finansinės aukos Sąjungą tikriausiai pasiekė jau 1919 m.: vykstant kovoms su bermontininkais Šaulių sąjunga gavo 1 000 JAV dolerių paramą iš dr. J. Šliūpo²². 1919 m. pabaigoje į Lietuvą atvyko Amerikos lietuvių brigados atstovai, tarp jų kapitonas Vladas

¹⁴ LŠS CV atviras laiškas į Amerikos Lietuvių visuomenę, 1919 11 01, Nr. 171. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 4310, l. 102.

¹⁵ ALEKSANDRAVIČIUS, E. Op. cit., p. 259.

¹⁶ *Lietuvos šaulių sąjungos istorija...*, p. 228.

¹⁷ Lietuvių katalikų kunigų Amerikoje vienybės laiškas LŠS, 1921 10 14. LCVA, 561, ap. 2, b. 123, l. 20.

¹⁸ ŠLEKYS, J. Op. cit., p. 224.

¹⁹ *Lietuvos šaulių sąjungos istorija...*, p. 228.

²⁰ LŠS CV kreipimasis „Didžiai gerbiami Amerikos lietuviai“, 1919 10 27. Juodraštis. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 4310, l. 100; LŠS CV kreipimasis Nr. 171 „Broliai Amerikiečiai!“, 1919 11 01. Juodraštis. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 4310, l. 102.

²¹ Ibid.

²² LŠS CV laiškas „Broliams Seserims Lietuviams Amerikoje“, 1920. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 4310, l. 94.

Lazdynas²³. Per jį Lietuvos šaulių sąjungą pasiekė 500 JAV dolerių parama²⁴. Išeivių aukos nesustojo visus 1920 m. Aktyviai populiarendamas aukas šauliams dirbo Lietuvos karinės misijos atstovas P. Žadeikis. Neverta abejoti tuo, kad J. Žiliaus ir P. Žadeikio rūpesčiu tarp lietuvių emigrantų buvo renkamos aukos ginkluotosioms pajėgoms Lietuvoje, taip pat ir Lietuvos šaulių sąjungai. Formaliai organizacija tuo metu neturėjo savo oficialaus ir įgaliojto atstovo, taigi aukų rinkimo darbą vykdė asmenys tik dėl savo patriotinio nusiteikimo. Preliminariais skaičiavimais (pagal LŠS CV susirašinėjimą su JAV lietuviais), 1919 m. pab. – 1920 m. pab. Lietuvą pasiekė 1 602,55 JAV dolerių ir 273 050 auksinų²⁵. Lietuvos finansų misijos aukų skyriaus duomenimis, šauliams iki 1921 liepos 1 d. buvo surinkta 71 056 dolerių ir 99 centų aukų (daugiau nei 700 tūkst. litų)²⁶.

Lietuvos šauliai, gavę finansinės paramos iš JAV gyvenančių lietuvių, su jais stengėsi bendrauti ir vėliau. Pagrindinės bendravimo formos buvo šios: materialinė pagalba šaulių veiklai²⁷, susirašinėjimas dėl šaulių būrių steigimo JAV, išeivių ekskursijų Lietuvoje organizavimas ir Amerikiečių savaitės organizavimas. Šis bendravimas buvo skatinamas ne tiek pačios organizacijos vadovybės, kiek Lietuvos valdžios. 1927 m. tuometinis Lietuvos konsulas Čikagoje P. Žadeikis Užsienio reikalų ministerijai pasiūlė organizuoti Amerikos lietuvių savaites Lietuvoje. Už šį darbą viena iš atsakingų organizacijų iš karto buvo numatyta Lietuvos šaulių sąjunga²⁸. Amerikos lietuvių savaitės organizavimas buvo viena iš valstybės deleguotų funkcijų. Jos reikalavo nemažai laiko ir finansinių išteklių. Šių renginių metu tautiečiams buvo organizuojamos ekskursijos, kultūrinė programa²⁹ – siekiant palaikyti artimus santykius ir įgyvendinti lietuvių vienybės idėją. Tačiau šis renginys tikėtosi populiarumo nesulaukė. Išeiviams dažnai buvo nepatogios datos, o šauliams investicijos neatsipirkdavo, todėl vėliau buvo pereita prie pagalbos organizuojant atskiras išeivių ekskursijas Lietuvoje. Šioje srityje daugiausia darbo turėjo XX Klaipėdos ir I Kauno šaulių rinktinės (dėl savo geografinės padėties ir reikiamų žmogiškųjų išteklių).

1.2. Nuolatinio LŠS atstovo Amerikoje patvirtinimas

Paskatinta finansinės naudos iš JAV sėkmės, LŠS vadovybė iškėlė mintį už Atlanto pasiųsti atstovą, kurio užduotis būtų ne tik aukų rinkimas, bet ir šaulių idėjos sklei-

²³ GAIDIS, H. Lithuanian American Legion History. *Bridges. Lithuanian American News Journal*, 2006, May, p. 9.

²⁴ LŠS CV kreipimasis Nr. 475 „Broliai Amerikiečiai!“, 1920 01 19. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 4310, l. 106.

²⁵ LŠS CV laiškas „Broliams Seserims Lietuviams Amerikoje“, 1920. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 4310, l. 94–95; Lietuvos laisvės sargų kuopos laiškas Lietuvos misijai Amerikoje, 1920 10 10. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 4310, l. 140.

²⁶ ŠLEKYS, J. Op. cit., p. 231–233.

²⁷ Vienas ryškiausių pavyzdžių – JAV lietuvių dovana šauliams – lėktuvas, kurį 1938 m. perdavė pilotas Povilas Šaltenis. Pagal: Didelis įvykis šaulių gyvenime. *Trimitas*, 1938 08 11, Nr. 32 (921), p. 763.

²⁸ Lietuvos konsulo Čikagoje P. Žadeikio raštas LR URM Nr. 1, 1927 01 04. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 561, l. 3.

²⁹ 1927 m. Amerikiečių savaitės išlaidų sąmata. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 561, l. 27.

dimas bei būrių steigimas. Tikriausiai šią mintį paskatino ir J. Žiliaus planai išvykti iš JAV (į Lietuvą grįžo 1921 m. kovą³⁰). 1920 m. pabaigoje LŠS Centro valdyba nutarė atstovu JAV paskirti šaulį A. Žmuidzinavičių, kuris turėjo pasirinkti pagalbininką³¹. Tyrimo metu nepavyko nustatyti tokio pasirinkimo priežasčių. Tačiau tam lemiamą įtaką turėjo A. Žmuidzinavičiaus, kaip vieno pirmųjų šaulių ir artimo tuometinio LŠS viršininko V. Putvinskio bendražygio, statusas. Kuriant LŠS jis buvo vienas aktyviausių narių, aktyviai dalyvavo kovose dėl Lietuvos nepriklausomybės (fronte su lenkais). Kita priežastis – meninė A. Žmuidzinavičiaus veikla. Jis buvo žymus Lietuvos dailininkas, tad JAV lietuvių bendruomenėms turėjo formuoti teigiamą įspūdį. Šie motyvai buvo keliama ir JAV lietuvių spaudoje: aprašant A. Žmuidzinavičiaus patirtį kovose su lenkais bei meninę veiklą³². Tuo tarpu savo prisiminimuose dailininkas teigia, jog vykimo į JAV priežastis – siekis populiarinti lietuvių meną ir aplankyti gimines³³. Žinoma, kad tokia prisiminimų kryptis buvo padiktuota sovietinio gyvenimo realijų.

LŠS misijai JAV buvo skiriama didelė reikšmė, A. Žmuidzinavičiaus pasirinkimu su juo vykti turėjo diplomatas Bronius K. Balutis. Tačiau tam nebuvo lemta išsipildyti, nes jo vykimui prieštaravo Užsienio reikalų ministerija ir LŠS CV narys Rapolas Skipitis, teigdamas, jog ministerijai ir taip trūksta patyrusių diplomatų³⁴. Komandos formavimo procesas buvo itin svarbus misijos sėkmei, nes pirmaisiais nepriklausomybės metais JAV lietuvių kolonijose netrūko asmenų, ieškančių paramos Lietuvai, tarp jų pasitaikydavo aferistų. Tad tinkamos komandos sudarymas turėjo sukelti pasitikėjimo jausmą.

Dar prieš išsiunčiant A. Žmuidzinavičių į misiją JAV, su ten gyvenančiais lietuviais vyko susirašinėjimas dėl galimybių rinkti aukas, tiriamos vietinių gyventojų nuotaikos (t. y. ar yra norinčių paremti LŠS veiklą) ir pan. Šaulių vadovybė, siekdama sustiprinti Amerikos lietuvių dosnumą, nuolatos kėlė lenkų pavojaus Lietuvai klausimą. Žinoma, tai visiškai sutapo su padėtimi Lietuvoje, ypač dėl Lietuvai nepriimtinos tarptautinės bendruomenės pozicijos šiuo klausimu. Lenkams užėmus Vilniaus kraštą, šalyje buvo jaučiama ne tik stipri antilenkiška pozicija, bet ir eskaluojamas pavojaus iš Lenkijos klausimas. Jau ir prasidėjus misijai JAV, nuolatos šis klausimas buvo keliamas, o nuo 1923 m. pradžios prisidėjo pagalbos Klaipėdai atgarsis (po Klaipėdos sukilimo operacijos).

Amerikos lietuviams Šaulių sąjungos idėja buvo menkai pažįstama ir suprantama. Lietuvių kolonijose netrūko klaidingo įsivaizdavimo apie organizacijos veiklą ir jos valstybinį nusistatymą. Londone vyravo įsivaizdavimas, jog LŠS yra lenkiška organizacija – tam pagrindą davė bajoriška V. Putvinskio kilmė³⁵. Šaulių atstovo viešnagės lietuvių

³⁰ ŠLEKYS, J. Op. cit., p. 237.

³¹ Ištrauka iš LŠS CV posėdžio protokolo Nr. 50, 1920 11 05. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 70, l. 4.

³² Antanas Žmuidzinavičius. *Tėvynės balsas*, 1922, Nr. 72. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 161, l. 127.

³³ ŽMUIDZINAVIČIUS, A. Op. cit., p. 226.

³⁴ Ištrauka iš LŠS CV posėdžio protokolo Nr. 51, 1920 11 13. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 70, l. 5.

³⁵ A. Žmuidzinavičiaus laiškas LŠS viršininkui, 1922 02 01. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 214, l. 1.

emigrantų kolonijose po truputį suteikdavo realių žinių. Siekiant sustiprinti patikimo asmens įspūdį, LŠS vadovybei reikėjo užsitikrinti valstybės paramą aukų rinkimo misijai. Todėl buvo labai svarbi Užsienio reikalų ir Finansų ministerijų bei Lietuvos atstovų JAV parama, A. Žmuidzinavičius buvo patvirtintas Lietuvos finansinės misijos nariu JAV³⁶. Analogiškai paramą šaulių veiklai suteikė ir Lietuvos atstovybė, kuri aktyviai rūpinosi sėkmingu aukų rinkimu. Tai leido dar prieš kelionę į Ameriką parengti emigrantus, nes apie LŠS buvo skleidžiama daug neigiamų kalbų. Netgi buvo svarstoma galimybė, kad šaulių telegramas pasirašinėtų tuometinis URM ministras J. Purickis³⁷. Tai galėjo suteikti daugiau oficialumo ir patikimumo, kita vertus, galėjo sukelti nereikalingų diskusijų dėl šaulių partiškumo. Būtina pažymėti, jog LŠS tapo didelės konkurencinės kovos dėl išeivių pinigų dalyve, nes prašančiųjų netrūko, toks finansų paieškos būdas tapo įprastas. Tai lėmė, jog JAV tikrai buvo nemaža tautiečių, kurie didesnes ar mažesnes pinigų sumas skirdavo Lietuvai, – tai buvo prestižo reikalas³⁸.

Analizuojant LŠS vadovybės veiksmus organizuojant atstovo siuntimą į JAV, visų pirma matomas orientavimasis į finansinės naudos siekius. Buvo padaryta nemažai organizacinių ir finansinių klaidų, kurios vėliau metė šešėlį dėl aukų rinkimo neskaidrumo A. Žmuidzinavičiui ir visai organizacijai. Centro valdyba įgaliojo atstovą rinkti finansinę paramą Lietuvos šaulių sąjungai, taip pat populiarinti šaulių idėjas, steigti būrius, išduoti šaulių rėmėjų ženklus³⁹. Tuo tarpu į finansinės atskaitomybės ir aukų rinkimo apskaitą buvo žiūrima paviršutiniškai. Tai sukėlė nemažai problemų A. Žmuidzinavičiui būnant JAV ir vėliau grįžus į Lietuvą. Kitas sudėtingas klausimas buvo atlyginimo klausimas atstovui. Centro valdybos sprendimu, buvo numatyta apmokėti visas kelionės išlaidas ir skirti 15 dolerių dienai būnant JAV, o keliaujant Europoje – 100 auksinų⁴⁰. Bet prasidėjus kelionei paaiškėjo, jog skiriamų lėšų maža, nes iškilo nenumatytų išlaidų dėl problemų gaunant leidimą vykti į JAV, tad A. Žmuidzinavičiui buvo leista naudoti surinktas aukas, apmokant papildomas išlaidas⁴¹. Tačiau problemos dėl finansų nesibaigė, LŠS Centro valdyba, paskirdama A. Žmuidzinavičių atstovu JAV, nenustatė jam atlyginimo, tik dienpinigius⁴², tai finansiškai buvo itin ne-naudinga. Visi iškilę netikslumai buvo taisomi jau prasidėjus misijai. Organizuojant tokio pobūdžio darbą, šauliams trūko patirties, taip pat didelės patirties bei tradicijos nebuvo ir Lietuvoje.

³⁶ LR finansų ministerijos kanceliarijos viršininko raštas LŠS CV Nr. 37762, 1921 06 09. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 125, l. 8.

³⁷ J. Bielskio telegrama LŠS CV Nr. 6279, 1921 04 22. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 125, l. 5.

³⁸ ALEKSANDRAVIČIUS, E. Op. cit., p. 264.

³⁹ Ištrauka iš LŠS CV posėdžio protokolo Nr. 53, 1920 12 12. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 70, l. 6.

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Ištrauka iš LŠS CV posėdžio protokolo Nr. 61, 1921 05 07. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 70, l. 7.

⁴² A. Žmuidzinavičiaus raštas LŠS viršininkui, 1921 07 14. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 70, l. 121.

2. Antano Žmuidzinavičiaus aukų rinkimo misija

Lietuvos šaulių santykiuose su lietuvių išeiviais JAV išskirtinę vietą užima pirmojo oficialaus organizacijos atstovo Antano Žmuidzinavičiaus misija⁴³. Ji yra reikšminga ne tik dėl trukmės, bet ir dėl tarp Amerikos lietuvių kilusio susidomėjimo ne tik LŠS, bet ir svarbiais įvykiais Lietuvoje (pvz., Klaipėdos „sukilimo“ operacija). Šios misijos istorija nesustojo A. Žmuidzinavičiui baigus aukų rinkimą, ji Lietuvoje buvo nagrinėjama iki 1936 m. Šio atvejo analizė leidžia išsamiau išnagrinėti Lietuvos šaulių požūrio į JAV gyvenančius lietuvius kaitą ir nustatyti emigrantų vietą organizacijos ideologijoje.

LŠS atstovo A. Žmuidzinavičiaus kelionė į JAV buvo sudėtinga, nes iš Lietuvos išvykęs 1921 m. liepą, Ameriką pasiekė tik 1922 vasario 3 d.⁴⁴ (J. Matusas klaidingai teigia, jog 1922 m. sausio 3 d.⁴⁵). Pagrindinė to priežastis – iškilusios problemos dėl leidimo vykti į JAV ir Berlyne užsakytų šaulio ženklų pristatymo vėlavimas. Netgi buvo iškelta mintis, kad LŠS priešininkai trukdo siųsti atstovą⁴⁶, tačiau tai neturi realaus pagrindo. Chaotiškas kelionės organizavimas buvo matyti dar nepasiekus JAV. A. Žmuidzinavičius nukeliavo, taip ir negavęs LŠS Centro valdybos kreipimosi, šaulių ženklų ir kitų įvairių daiktų, kuriuos buvo sutarta platinti lietuviams⁴⁷. Daug netikslumų pasitaikė ir apskaitant surinktas aukas bei siunčiant jas į Lietuvą. Nes iki išvykstant taip ir nebuvo nustatyta konkreti veiksmų tvarka: kaip surinktos lėšos pasieks Lietuvą. Parengti tvarką teko pačiam atstovui, konsultuojantis su LŠS vadovybe. Viena iš idėjų – surinktų piniginių aukų indėlio padėjimas Niujorko arba Berlyno bankuose. Tačiau nuspręsta lėšas siųsti per Lietuvos pramonės ir prekybos banką⁴⁸.

Pirmojo oficialaus šaulių atstovo funkcijos buvo ne tik rinkti aukas šauliams, bet ir kurti šaulių būrius JAV. LŠS buvo parengusi instrukcijas šaulių būriams steigti, taip pat išleido knygelę „Idėja ir darbas“, kurioje buvo pristatyta organizacijos istorija, pagrindiniai ideologijos bruožai. Joje buvo iškelta lietuvių vienybės idėja bei Šaulių organizacijos skirtumas nuo kitų – kiekvienas narys turi būti aktyvus dalyvis⁴⁹. Lietuvių tautos vienybės šūkį buvo stengtasi išnaudoti siekiant finansinės naudos, t. y. gauti kuo daugiau aukų.

Esminis šaulių ideologijos bruožas buvo lietuvių tautos dvasinis ugdymas. Lietuvoje šiam darbui itin padėjo organizacijos susiformavimo laikotarpis – kovų dėl Ne-

⁴³ A. Žmuidzinavičius misijos metu savo pavardę susitrumpino į Žemaitį, siekdamas, kad Amerikos lietuviams ir amerikiečiams būtų lengviau ištarti. Tačiau per visą laikotarpį buvo vartojamos abi pavardės (netgi siunčiant pranešimus ir ataskaitas į Lietuvą).

⁴⁴ A. Žmuidzinavičiaus laiškas LŠS viršininkui, 1922 02 10. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 214, l. 11.

⁴⁵ *Lietuvos šaulių sąjungos istorija...*, p. 229.

⁴⁶ LŠS CV pirmininko laiškas Amerikos lietuviams Nr. 8644, 1921 12 31. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 125, l. 23.

⁴⁷ A. Žmuidzinavičiaus laiškas LŠS viršininkui, 1922 02 01. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 70, l. 1.

⁴⁸ LŠS viršininko raštas A. Žmuidzinavičiui Nr. 479b/461, 1922 04 10. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 214, l. 17.

⁴⁹ *Idėja ir darbas. Lietuvos šaulių žodis broliams amerikiečiams*. Klaipėda, 1921, p. 49–50.

priklausomybės metai. Tai leido šauliams pagrįsti savo reikalingumą. Taip pat buvo svarbu, kad organizacijos veikloje dalyvavo nemažai žymių inteligentų, o paskui juos sekė žemesnio išsilavinimo žemdirbiai ir darbininkai. Tuo tarpu pagrįsti LŠS reikalingumą JAV buvo gerokai sunkiau, pasirengimo ginti tautą tikslas nebuvo toks artimas kaip Lietuvoje gyvenantiems tautiečiams. Tačiau Amerikos lietuviai aktyviai siekė dalyvauti įvairiose karinėse formuotėse⁵⁰, todėl šauliams vertėjo išnaudoti galimybę savo veiklą plėsti už Lietuvos ribų. Bene aktyviausiai LŠS palaikė ryšį su Lietuvos laisvės sargų organizacija, iš kurios buvo gauta finansinė parama⁵¹. To labiausiai reikėjo, faktiškai tai buvo regima kaip vienintelė reali pagalba iš JAV lietuvių – tai puikiai patvirtina mjr. P. Žadeikio raginimas: „Stokite darban: Neškite finansinę pagalbą už laisvę, Neprigulmybę ir gerovę kariaujančiai Lietuvai. Aukuokite patis nemažiau 10 dolerių šautuvams ir raginkite kitus.“⁵²

112

J. Matusas teigia, kad dar iki misijos pradžios JAV veikė 19 šaulių būrių⁵³. Tačiau abejotina, kad visas organizacijas, kurios turėjo paramilitarinį atspalvį, galima priskirti šauliams. Lietuvoje vykstant kovoms dėl Nepriklausomybės, JAV lietuviai sudarė karinę misiją bei Amerikos brigados štabą, kuris siekė prisidėti prie kovos. Tačiau karinių formuočių suformavimas ir siuntimas į Lietuvą, išskyrus pavienius atvejus, nebuvo įgyvendintas⁵⁴.

Tačiau ir vėliau Amerikos lietuviai vienijosi į įvairias tautines organizacijas, tad gali būti, jei jos palaikė ryšius su Šaulių sąjunga arba per Lietuvos pasiuntinius buvo su ja supažindinti, buvo laikomi šaulių būriais. Amerikos lietuviai skeptiškai vertino galimybes dėl šaulių veiklos JAV, teigdami, kad „čia yra nuo seniai panašių organizacijų ir panašiais tikslais veikiančių. Būtų tik nauja maišatis be naudos. Gal ant naujienos pradžioje kibty, bet vėliau nieko neišeitų. [...] Nepažįstate mūsų gyvenimo“⁵⁵. Tai patvirtina ir A. Žmuidzinavičius, kurio teigimu, iš 100⁵⁶ šaulių būrių jam atvykus buvo likę vos du, o naujų būrių steigti nesisekė⁵⁷.

A. Žmuidzinavičiaus aukų rinkimo misijos JAV laikotarpiu buvo bandoma suformuoti dviejų tipų padalinius: šaulių (analogiškai Lietuvoje veikiantiems) ir rėmėjų būrius. Pirmosios šaulių būrių steigimo ir veiklos instrukcijos buvo išleistos 1921 m., jose šaulių būriams buvo iškelti keturi uždaviniai: palaikyti lietuvišką dvasią, vykdyti kultū-

⁵⁰ GAIDIS, H. Op. cit., pp. 8–11.

⁵¹ Lietuvos laisvės sargų kuopos laiškas Lietuvos misijai Amerikoje, 1920 10 10. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 4310, l. 140.

⁵² Lietuvos karinės misijos JAV atstovo mjr. P. Žadeikio laiškas Lietuvos Neprigulmybės šalininkų sąjungos valdybai, 1920 10 20. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 4310, l. 139.

⁵³ *Lietuvos šaulių sąjungos istorija...*, p. 228.

⁵⁴ EIDINTAS, A. Op. cit., p. 55–59.

⁵⁵ Lietuvių katalikų kunigų Amerikoje vienybės laiškas LŠS, 1921 10 14. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 125, l. 21.

⁵⁶ Neaišku, kuo remdamasis jis mini tokį skaičių.

⁵⁷ Lietuvos šaulių sąjungos atstovo Amerikoje A. Žmuidzinavičiaus (Žemaičio) veikimo apyskaita nuo 1922 02 04 iki 1923 11 30. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 70, l. 104–107.

rinę veiklą, finansiškai ir moraliai remti šaulius Lietuvoje ir palaikyti artimus ryšius su LŠS⁵⁸. Taigi vienas iš uždavinių sutapo su LŠS misijos JAV tikslu ir su lietuvių požiūriu į emigrantus kaip finansinius donorus. Net 80 proc. visų surinktų lėšų turėjo būti perduodama Lietuvos šaulių sąjungai⁵⁹. Ši nuostata tikrai negalėjo būti patraukli vietos lietuviams net ir susidomėjus šauliška veikla, tai patvirtina faktas, jog būrių kūrimo darbas JAV nebuvo sėkmingas. 1923 m., pagal šaulių rėmėjų taisykles, buvo nustatytas metinis nario mokestis – 3,5 dolerio, tačiau ir toks dydis amerikiečių netenkino. Taip pat sulaukta pastabų dėl netinkamo pavadinimo, buvo siekiama vadintis „Amerikos Lietuvos šaulių sąjunga“⁶⁰. Emigrantai nebuvo linkę plačiau atverti piniginės organizacijai, kurios idėja ir veikla buvo menkai suprantama.

Organizuojant aukų rinkimą, buvo numatyta JAV lietuviams suteikti šaulio rėmėjo statusą. Visi asmenys, paaukoję ne mažiau kaip 10 JAV dolerių, gaudavo LŠS rėmėjo pažymėjimą ir specialiai parengtą šaulių ženkluką. Egzistavo galimybė šį ženkluką įsigyti aukojusiems ir mažesnes sumas, sumokant 1 JAV dolerį. Per visą A. Žmuidzinavičiaus misijos laikotarpį buvo išduotas 571 šaulio rėmėjo pažymėjimas⁶¹. Atsižvelgiant į JAV praleistą laiką, galima teigti, jog didesnę dalis JAV lietuvių aukojo nedideles sumas, t. y. nesiekiančias 10 dolerių. Atstovo iniciatyva buvo pradėti steigti šaulių rėmėjų būriai ir formuojama Centro valdyba. Pagal 1923 m. instrukciją, buvo sušvelninta nuostata dėl lėšų persiuntimo į Lietuvą, nustatant, jog reikia siųsti tik „visas atliekamas lėšas“⁶². Nepaisant to, darbas buvo sudėtingas ir davė mažai naujos. Misijos pabaigoje buvo 87 šaulių rėmėjų užuomazgos ir Centro valdyba, kuri buvo neveiksni, nes nevyko joks reguliarus darbas⁶³. Šaulių rėmėjų būrių steigimui neigiamą įtaką darė politiniai ir asmeniniai pykčiai tarp lietuvių emigrantų. Centrinės struktūros darbui įtakos turėjo nemaži atstumai tarp JAV lietuvių gyvenamųjų vietų.

LŠS atstovui vienas iš svarbiausių klausimų, kuriuos reikėjo išspręsti, buvo sąveikos tarp lietuvių kolonijų užtikrinimas. Tam padėjo Lietuvos finansinės misijos nario statusas ir didelė Lietuvos atstovybės parama. Ypač aktyviai rinkti aukas šauliams padėjo Lietuvos atstovas V. Čarneckis ir finansinės misijos pirmininkas dr. J. Bielskis. Valstybės parama leido užtikrinti, kad rinkliava bus mažiau politizuojama ir pavyks susirinkti daugiau aukų. Nes palaikant ryšius su viena ar kita politine jėga arba su katalikų organizacijomis, remti šaulius nebūtų priimtina oponuojančioms organizacijoms. A. Eidinto teigimu, JAV išėivija nebuvo vienalytė, ypač kairiųjų pažiūrų asme-

⁵⁸ *Idėja ir darbas...*, p. 50.

⁵⁹ *Ibid.*, p. 53.

⁶⁰ Lietuvos piliečių sąjungos pirmininko laiškas LŠS atstovui JAV A. Žmuidzinavičiui, 1923 02 15. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 402, l. 239.

⁶¹ Lietuvos šaulių sąjungos atstovo Amerikoje A. Žmuidzinavičiaus (Žemaičio) veikimo apyskaita nuo 1922 02 04 iki 1923 11 30. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 70, l. 106.

⁶² Paminėtinė instrukcija Lietuvos šaulių rėmėjams Amerikoje, 1923 01 13. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 402, l. 235.

⁶³ Lietuvos šaulių sąjungos atstovo Amerikoje A. Žmuidzinavičiaus (Žemaičio) veikimo apyskaita nuo 1922 02 04 iki 1923 11 30. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 70, l. 107.

nys kritiškai vertino Lietuvoje vykstančias permainas, nes trūko objektyvios informacijos⁶⁴.

A. Žmuidzinavičiui buvo svarbu užmegzti ryšius su lietuvių laikraščiais, kuriuose dar iki jam atvykstant pasitaikydavo neigiamos informacijos apie šaulius. Tik atvykus buvo išplatinta informacija apie aukų rinkimo tikslą. Per visą misijos laikotarpį daugiausia buvo bendradarbiaujama su šiais laikraščiais: „Garsas“, „Vienybė“ ir „Draugas“. Bendravimas su lietuvių žiniasklaida buvo trijų formų. Pirma, pranešimai apie aukų rinkimą ir susitikimus su A. Žmuidzinavičiumi. Antra, LŠS atstovo skelbiama informacija apie Amerikos lietuvių paaukotas sumas. Trečia, diskusijos su priešiška šaulių atžvilgiu nusistačiusias vietiniais.

114

Sprendžiant iš pranešimų, pasirodžiusių JAV lietuvių laikraščiuose, galima teigti, jog aukų rinkimas šauliams buvo gana sekamas įvykis. Susitikimai su A. Žmuidzinavičiumi buvo ne tik anonuojami, bet ir pasirodydavo aprašymų po renginių, aptariamų kalbos ir pati dailininko asmenybė. Bendravimas per spaudą vyko ir A. Žmuidzinavičiaus iniciatyva, jis ganėtinai nuosekliai stengėsi atsakyti į pasirodančius straipsnius, aptariančius Lietuvos šaulių sąjungos veiklą. Spauloje nuolat pasirodydavo informacija dėl netinkamos šaulių veiklos Lietuvoje. Pavyzdžiui, kad mušami katalikai⁶⁵, – atstovui buvo gana sudėtinga atsakyti į panašaus pobūdžio klausimus, nes informacijos iš Lietuvos buvo gaunama nedaug, o atsakymai iš Lietuvos į konkrečius paklausimus užtrukdavo.

1923 m. pabaigoje – 1924 m. išeivijos žiniasklaidoje buvo diskutuojama dėl šaulių sąjungos likimo. Šias diskusijas paskatino LŠS suvažiavime V. Krėvės-Mickevičiaus iškelta idėja dėl šaulių dalyvavimo Seimo rinkimuose ir naujo LŠS įstatymo rengimas bei svarstymas Seime. Aktyviai keltos idėjos, kad šauliai yra nuginkluojami ir šios organizacijos nebeliks⁶⁶, kad LŠS yra pertvarkoma į grynai sportinės pakraipos organizaciją⁶⁷. Tokie gandai darė neigiamą įtaką renkant aukas, nes iškelta mintis vertė abejoti aukų rinkimo skaidrumu. A. Žmuidzinavičiaus įvaizdis neabejotinai krito, todėl jis stengėsi greitai reaguoti į šią ir panašaus pobūdžio informaciją. Šiuo atveju LŠS vadovybė neatliko viso darbo, kuris būtų palengvinęs atstovo siekį paneigti tokius gandus. Centro valdybos posėdžiuose buvo nuolatos atidėliojama leisti knygelės „Idėja ir darbas“ II dalį, kurioje planuota paskelbti asmenis, aukojusius šauliams. Taip buvo daroma, nes laukiama, kol „paaiškės klausimas Sąjungos“⁶⁸. Peršasi išvada, jog neužtikrintumo dėl organizacijos ateities buvo ir tarp LŠS vadovybės. Vertėtų pažymėti, jog A. Žmuidzinavičius LŠS veiklos atžvilgiu laikėsi principingai, bent jau

⁶⁴ EIDINTAS, A. Op. cit., p. 59.

⁶⁵ Ar šauliai muša katalikus? *Draugas*, 1923, Nr. 138. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 402, l. 352.

⁶⁶ Lietuvos šauliai likviduojami. *Keleivis*, Nr. 43. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 402, l. 372.

⁶⁷ ŽEMAITIS, A. Dėl klaidingų žinių apie Lietuvos šaulių sąjungą. *Dirva*. 1923. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 402, l. 390.

⁶⁸ Ištrauka iš LŠS CV posėdžio protokolo Nr. 3, 1924 01 07. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 70, l. 93.

spauldoje stengdamasis, kad nebūtų abejojama organizacijos veiklos perspektyvomis ir stipriu valstybiniu nusistatymu.

A. Žmuidzinavičiaus aukų rinkimą JAV koordinavo Lietuvos finansinės misijos vadovas dr. J. Bielskis. Jo rūpesčiu buvo organizuojami susitikimai, kelionės, kurias apmokėdavo Lietuvos atstovybė. Jis turėjo nemažai tokio darbo patirties, nes jau daug laiko buvo dirbęs Lietuvos atstovybės Paskolos skyriuje Niujorke, jo dėka buvo platinami Lietuvos vyriausybės bonai⁶⁹.

Susitikimų ir paskaitų tvarkaraštis buvo įtemptas. 1922 m. spalio–lapkričio mėnesiais turėjo įvykti beveik 40 A. Žmuidzinavičiaus paskaitų lietuviams⁷⁰, jų metu buvo renkamos aukos šauliams. Per visą atstovavimo laikotarpį buvo surengta apie 200 specialių paskaitų-susitikimų⁷¹. 1922 m. pabaigoje keliaujant po JAV A. Žmuidzinavičių ištiko apendicito priepuolis, tad jam teko nutraukti savo darbą ir gydytis⁷². Amerikos lietuviai buvo susirūpinę jo sveikata, šaulių atstovui buvo siunčiamos telegramos su linkėjimais pasveikti ir pagalbos sveikstant siūlymai. Nepaisant spauldoje pasirodančių abejonių šaulių veiklos nauda Lietuvai ir lėšų rinkimo skaidrumu, A. Žmuidzinavičiui pavyko įsitvirtinti tarp JAV lietuvių. Tai rodo ne tik jo paskaitose apsilankančių žmonių atsiliepimai, bet ir faktas, kad jis buvo priimtas į Amerikos lietuvių delegaciją, kuri buvo nuvykusi pas JAV prezidentą V. Hardingą⁷³.

Paskaitų ir susitikimų su lietuviais emigrantais metu A. Žmuidzinavičius kalbėdavo apie Lietuvos gyvenimą, ypač pabrėždamas Vilniaus krašto vadavimo būtinybę ir po 1923 m. – apie Klaipėdos sukilimo operaciją, nuolatos kreipdamas didelį dėmesį į šią teritoriją. 1923 m. iš Lietuvos buvo gautas filmas apie Klaipėdos sukilimą, tad paskaitų metu jis buvo demonstruojamas įsigytu aparatu⁷⁴. Paskaitos, susitikimai, kurių tikslas buvo aukų rinkimas Lietuvos vyriausybei arba organizacijoms, buvo dažnas įvykis, tad aukų nebuvo surenkama tiek, kiek planuota. 1921 m. kilus ekonominei krizei, finansinių misijų darbas labai pasunkėjo. Sudėtinga situacija buvo netgi platinant Lietuvos vyriausybės bonus⁷⁵.

Oficialiai A. Žmuidzinavičius LŠS atstovu JAV buvo nuo 1922 m. vasario 4 d. iki 1923 m. lapkričio 30 d⁷⁶. Tačiau į Lietuvą jis grįžo tik 1924 m. viduryje, nes liko ten dėl kūrybinių priežasčių (apie tai rašo savo prisiminimuose)⁷⁷. Nepaisant fakto, kad jis nebe-

⁶⁹ SKIRIUS, J. Op. cit., p. 98.

⁷⁰ Žemaičio prakalbų maršrutas 1922 m. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 161, l. 125.

⁷¹ LŠS atstovo A. Žmuidzinavičiaus veiklos patikrinimo aktas, 1924 07 29. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 70, l. 148.

⁷² Žemaičio sveikata. *Darbininkas*, 1922, Nr. 149. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 161, l. 179.

⁷³ Lietuvos šaulių sąjungos atstovo Amerikoje A. Žmuidzinavičiaus (Žemaičio) veikimo apyskaita nuo 1922 02 04 iki 1923 11 30. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 70, l. 109.

⁷⁴ Aukojės. Šaulių atstovo prakalbos – krutameji paveikslai. *Draugas*, 1923. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 402, l. 355.

⁷⁵ SKIRIUS, J. Op. cit., p. 98.

⁷⁶ Lietuvos šaulių sąjungos atstovo Amerikoje A. Žmuidzinavičiaus (Žemaičio) veikimo apyskaita nuo 1922 02 04 iki 1923 11 30. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 70, l. 103.

⁷⁷ A. Žmuidzinavičiaus laiškas LŠS CV pirmininkui, 1923 11 07. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 70, l. 92.

buvo oficialus LŠS atstovas Amerikoje (negaudavo atlyginimo), ir toliau tarpininkavo, gindamas LŠS spaudoje, priimdavo aukas.

LŠS atstovo siuntimas į JAV turėjo labai aiškų tikslą – sustiprinti organizacijos materialinę padėtį. Nemažų vilčių suteikė gausios Amerikos lietuvių aukos 1919–1920 m. Tačiau A. Žmuidzinavičiaus siuntimas ir veiklos laikotarpis parodė, kad tikėtis nuolatinio finansinio srauto iš JAV neverta.

3. Klausimai dėl Antano Žmuidzinavičiaus veiklos JAV skaidrumo 1931–1936 metais

116

Baigiantis misijai JAV, LŠS vadovybė svarstė galimybę siųsti dar vieną atstovą, tačiau šios idėjos nuspręsta atsisakyti⁷⁸. 1925 m. kilo mintis siųsti atstovą, kuris atstovautų ne tik Lietuvos šauliams, bet ir sukarintoms baltarusių (baltgudžių) ir ukrainiečių organizacijoms⁷⁹. Netrukus LŠS atstovu buvo patvirtintas Stasys Kairiūkštis. Šįkart buvo numatytos aiškos ir griežtos instrukcijos pasiuntiniui: lėšų rinkimo tvarka, jų apskaita, atstovavimo ribos ir pan.⁸⁰ Sprendžiant iš dokumentų, naujo atstovo veikla buvo nevaisinga, nes nebuvo gauta jokių pranešimų, tad realu, jog misija neįvyko.

Pirmoji oficiali aukų rinkimo misija JAV ilgai nebuvo užmiršta. Pirmieji įtarimai dėl skaidrumo A. Žmuidzinavičiui buvo iškelti dar vykdant misiją JAV. Lietuviškoje spaudoje pasirodydavo straipsnių, kuriuose nuogąstauta dėl paaukotų lėšų likimo ir metami įtarimai LŠS atstovui⁸¹. Amerikos lietuviams kilo klausimų dėl finansų apyskaitos ir dėl gaunamo atlygio už atliekamą darbą. LŠS CV sprendimu, jam buvo mokamas atlyginimas Lietuvoje⁸². Sprendžiant iš finansinių dokumentų, kiekvieną mėnesį Šaulių sąjungai misija kainavo 35,5 dolerių⁸³.

Įtarimų dėl veiklos skaidrumo ir efektyvumo kėlė ne tik Amerikos lietuviai, bet ir LŠS štabas. Ūkio dalies viršininkas abejojo, kad A. Žmuidzinavičiaus darbas yra efektyvus buriant šaulių būrius, jo žodžiais tariant, „ten viešpatauja haosas (chaosas – *M. N.*)“⁸⁴. Jau minėta, kad šaulių būrių ir šaulių rėmėjų būrių kūrimą sunkino ten egzistuojančios sąlygos: jau veikė nemažai panašaus pobūdžio organizacijų, dideli atstumai neleido sujungti egzistuojančių būrių užuomazgų į vieną centrą. Ūkio dalies viršininkas J. Ruškys, keldamas įtarimus dėl A. Žmuidzinavičiaus finansinės veiklos (LŠS

⁷⁸ LŠS CV posėdžio protokolas Nr. 3, 1924 01 07. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 113, l. 29.

⁷⁹ LŠS CV prezidiumo posėdžio protokolas Nr. 97, 1925 10 23. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 4331, l. 124.

⁸⁰ LŠS CV prezidiumo posėdžio protokolas Nr. 43, 1925 11 27. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 4331, l. 143.

⁸¹ Dėl informacijos. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 70, l. 51.

⁸² Atlyginimas buvo skirtas A. Žmuidzinavičiaus žmonai, o vėliau seseriai. Taip pat A. Žmuidzinavičiaus sąskaitą papildydavo lėšos, gautos pardavinėjant atvirukus ir pardavinėjant JAV nutapytus paveikslus.

⁸³ LŠS ūkio dalies viršininko pareiškimas LŠS viršininkui, 1923 12 25. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 70, l. 55.

⁸⁴ LŠS ūkio dalies viršininko pareiškimas LŠS viršininkui, 1924 01 17. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 113, l. 31.

negaudavo nustatytos 25 procentų dalies už parduotus atvirukus, buvo klausiama, kur yra visa surinkta pinigų suma), siekė pakeisti atstovą JAV, teigdamas, kad jam pavyktų užtikrinti nuolatinę paramą Sąjungai – 20–30 tūkst. dolerių per metus⁸⁵. Šie svarstymai neturėjo jokio realaus pagrindo, atsižvelgiant į sunkumus, su kuriais susidūrė A. Žmuidzinavičius. Lietuvoje vyravo įsivaizdavimas, kad Amerikos lietuviai yra turtingi ir plačiai atveria savo pinigines. JAV netrūko aukų rinkimo misijų iš Lietuvos, be to, dėl ekonominės krizės lietuviai negalėjo skirti daug pinigų aukoms. Iš surinktų aukų šauliams matyti, kad didelė dalis žmonių paaukojo vos po 1–2 dolerius, kartais dar mažiau, A. Žmuidzinavičius apgailestavo, kad surenkama gerokai mažiau lėšų, nei buvo manyta, nes žmonių finansinė padėtis nėra tokia gera, kaip jie įsivaizdavo⁸⁶.

Lietuvoje iškelti įtarimai dėl aukų rinkimo buvo nulemti sudėtingos aukų rinkimo sistemos. A. Žmuidzinavičius, lankydamasis lietuvių emigrantų kolonijose, į rankas pinigų neimdavo, prašydamas juos siųsti per Lietuvos finansinę atstovybę. Pats A. Žmuidzinavičius žmogaus pažadėtą persiųsti sumą pasižymėdavo ir išduodavo auką liudijantį kvitą. Dalis aukų buvo teikiamos ne pinigais, o finansiniais Lietuvos vyriausybės bonais. Tačiau tai dar nereiškė, jog visi prižadėti pinigai buvo pasiunčiami ir pasiekdavo Lietuvą. Dėl to tarp A. Žmuidzinavičiaus finansinės ataskaitos ir realių įplaukų išryškėdavo neatitikimų. LŠS nebuvo parengusi konkrečios ir aiškos aukų rinkimo JAV sistemos, todėl sistema buvo keičiama pagal realias sąlygas. Tai leido iškelti įtarimams dėl galimos neskaidrios veiklos vykdant misiją JAV.

1926 m. LŠS išleido leidinį „Amerikiečių aukos Lietuvos šaulių sąjungai 1921–1924 metais“⁸⁷. LŠS CV iniciatyva atsiradusio leidinio tikslas buvo padėkoti Amerikos lietuviams, kurie finansiškai parėmė organizaciją. Būtent šio leidinio atsiradimas oficialiai lėmė, kad 1931 m. buvo iškeltas klausimas dėl A. Žmuidzinavičiaus darbo JAV skaidrumo.

1931 m. gen. lt. V. Grigaliūnas-Glovackis pateikė raportą krašto apsaugos ministrui, kuriame iškėlė įtarimą dėl neskaidrios A. Žmuidzinavičiaus veiklos, renkant paramą šauliams JAV. Generolas savo raporte mini dvi esmines tokio domėjimosi priežastis. Pirma, kad gautas skundas iš pažįstamo lietuvių, gyvenančio Amerikoje, dėl LŠS rinkliavos ataskaitos (anksčiau minėta knygelė „Amerikiečių aukos Lietuvos šaulių sąjungai 1921–1924 metais“). Antra, įtarimai dėl Vilniui vaduoti rinkliavos organizavimo 1930 m⁸⁸. Krašto apsaugos ministras, reaguodamas į iškeltus įtarimus, pradėjo neoficialų tyrimą, kuris užsitęsė net iki 1936 m.

⁸⁵ LŠS ūkio dalies viršininko pareiškimas LŠS viršininkui, 1923 12 04. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 113, l. 26.

⁸⁶ A. Žmuidzinavičiaus laiškas LŠS viršininkui, 1922 02 28. LCVA, 561, ap. 2, b. 214, l. 15.

⁸⁷ *Amerikiečių aukos Lietuvos šaulių sąjungai 1921–1924 metais. Srašai ir apyskaitos. Leidinys Nr. 1.* Kaunas, 1926.

⁸⁸ Gen. lt. Grigaliūno-Glovackio raportas LR krašto apsaugos ministrui Nr. 16, 1931 04 30. LCVA, f. 384, ap. 3, b. 479, l. 26.

Tuometinis LŠS Centro valdybos pirmininkas A. Žmuidzinavičius, atsakydamas į pateiktus įtarimus, iškėlė abejotiną versiją. Anot jo, knygelė, dėl kurios kilo neaiškumų, tikrai nėra finansinė aukų rinkliavos ataskaita, o tik knygelė pavadinimu „Ačiu“ (*parašyta su klaida* – M. N.), ir visi joje pateikiami netikslumai negali būti laikomi finansiniais duomenimis⁸⁹. Tokie pasiteisinimai buvo neįtikinami, nes knygelės antraštiniame lape yra užrašas „Sąrašai ir apyskaitos“⁹⁰. Tai leido suabejoti ir kitais patikslinimais dėl finansinių duomenų, tad gen. ltn. V. Grigaliūnas-Glovackis klausimo nušalyje nepaliko. Be neatitikimų lyginant finansinius duomenis bei netikslumų juos skaičiuojant, generolo teigimu, buvo pažeisti tuomet galioję teisės aktai, pagal kuriuos numatyta, kad atlikus rinkliavą privaloma ne vėliau kaip per dvi savaites pateikti ataskaitą. Tuo tarpu knygelė buvo paskelbta tik 1926 m., nors LŠS pasiuntinys iš JAV grįžo 1924 m.⁹¹. Būtina pažymėti, kad A. Žmuidzinavičiui dar besidarbuojant JAV, buvo iškelta idėja išleista knygelės apie LŠS „Idėja ir darbas“, kuri buvo platinama JAV lietuviams, II dalį. LŠS Centro valdyba atlikti šio darbo neskubėjo, nes nebuvo iki galo atlikusi finansinės ataskaitos⁹². Tuo tarpu A. Žmuidzinavičius ne kartą ragino organizacijos vadovybę išspręsti šį reikalą, nes JAV laikraščiuose kartas nuo karto iškildavo klausimas dėl pinigų panaudojimo skaidrumo⁹³. Dar vykstant aukų rinkimo misijai JAV, A. Žmuidzinavičius suprato, kad viešumas turėtų panaikinti bet kokius galimus įtarimus. LŠS vadovybės neveiksnumas ir nesisteminis aukų rinkimo ir apskaitymo darbas vaidino neigiamą vaidmenį.

Ginčas ėmė panašėti į asmeninę A. Žmuidzinavičiaus ir V. Grigaliūno-Glovackio kovą. Netiesiogiai A. Žmuidzinavičius dėl iškilusio ažiotažo kaltino būtent V. Grigaliūną-Glovackį ir teigė, kad „daugiausiai korektūrinio pobūdžio klaidos, atskirų dalių nesuderinamumas ir nepilnumas davė progos mano priešams visokiais būdais mane, kaip buvusį Šaulių sąjungos atstovą Amerikoje, šmeižti ir skleisti įtarimų“⁹⁴. Tiesa, tiesioginių įrodymų, jog A. Žmuidzinavičius prieš apibūdinimą skyrė būtent šiuo reikalu susidomėjusiam generolui, nėra. Dar prieš misiją JAV šaulių atžvilgiu, o vėliau – ir šaulių atstovo JAV atžvilgiu, buvo reiškiami neigiami nuomonė, dažniausiai iš kairiojo sparno lietuvių emigrantų. Siekdamas matyti aiškesnį vaizdą, tuometinis Krašto apsaugos ministras plk. B. Giedraitis reikalą ištirti pavedė ministerijos teisininkams. Jie patvirtino gen. ltn. V. Grigaliūno-Glovackio iškeltus įtarimus, tačiau nepritarė, kad byla būtų iškelta kariuomenės teisme, bet rekomendavo atlikti reviziją⁹⁵.

⁸⁹ LŠS CV pirmininko A. Žmuidzinavičiaus raštas KAM ministrui Nr. 2749, 1931 12 17. LCVA, f. 384, ap. 3, b. 479, l. 44.

⁹⁰ *Amerikiečių aukos Lietuvos šaulių sąjungai...*

⁹¹ Gen. ltn. Grigaliūno-Glovackio raportas LR krašto apsaugos ministrui Nr. 1, 1932 01 18. LCVA, f. 384, ap. 3, b. 479, l. 24.

⁹² LŠS CV posėdžio protokolo Nr. 3 ištrauka, 1924 01 07. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 70, l. 93.

⁹³ LŠS Ūkio dalies viršininko raštas LŠS viršininkui. Slaptai, 1923 12 04. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 70, l. 95–97.

⁹⁴ Antano Žmuidzinavičiaus pareiškimas LR teisingumo ministrui, 1936 07 09. LCVA, f. 384, ap. 3, b. 479, l. 63.

⁹⁵ LR krašto apsaugos ministerijos juriskonsulto raštas KAM Administracijos valdybos viršininkui Nr. 376, 1932 05 24. LCVA, f. 384, ap. 3, b. 479, l. 18.

Tyrimas užsitęsė, ir jo pabaiga sutapo su LŠS reforma 1935 m., kai ji tapo pavaldi kariuomenės vadui. 1934 m. pabaigoje bylą buvo nutarta perduoti Teisingumo ministerijos žinion, nes nuo pat 1931 m. jokių svarbesnių rezultatų nebuvo pasiekta. Tai metė šešėlį ne tik A. Žmuidzinavičiui, bet ir Lietuvos šaulių sąjungai. Kariuomenės teismo prokuroro manymu, rinkliavos apyskaitoje (knygelėje) atsiradusius neaiškusumus turėjo ištirti civilinis teismas⁹⁶. Atliekant LŠS aukų rinkimo JAV 1921–1924 m. tyrimą, buvo nustatyta, kad didžiąją dalį netikslumų lėmė tai, jog aukos buvo gautos net trimis būdais: 1) per LŠS atstovą A. Žmuidzinavičių; 2) aukos tiesiogiai LŠS Centro valdybai; 3) aukos, gautos per Lietuvos finansinės misijos vadovą J. Bielskį.

Revizoriaus tyrime aiškėja, jog knygelėje yra nemažai korektūros ir faktų klaidų, pavyzdžiui: vietoje 1 000 auksinių pažymėta, kad gauta 10 tūkstančių⁹⁷. Verta pabrėžti, jog chaosą finansinėje ataskaitoje kelia tai, kad aukos buvo renkamos priimant įvairia valiuta, taip pat valstybės vertybiniais bonais. Žinoma, bene didžiausia problema, kurią nustatė revizorius, kad visas LŠS atstovo Amerikoje darbas buvo organizuojamas atmetinai, faktiškai pačiam A. Žmuidzinavičiui teko kurti tvarką. LŠS Centro valdyba įvėlė daug neaiškumų, nustatydama darbo užmokestį, dienpinigius atstovui, taip pat suteikdama galimybę A. Žmuidzinavičiui naudoti surinktas lėšas reikalui esant. Buvo pažymėta, kad netikslumų įvėlė ir gen. ltn. V. Grigaliūnas-Glovackis⁹⁸. Remiantis revizijos išvadomis, buvo nuspręsta bylos A. Žmuidzinavičiui nekelti, nes nebuvo nustatytas lėšų pasisavinimo faktas ir įvykiams jau buvo suėjęs senaties terminas. Revizoriaus tyrimo duomenimis, LŠS atstovo Amerikoje misijos nauda yra sąlyginė. Buvo nustatyta, kad ji kainavo 14 976 JAV dolerius ir 60 centų, tuo tarpu A. Žmuidzinavičiui pavyko surinkti tik 14 975 JAV dolerius ir 79 centus⁹⁹. Taigi skaičiuojant pagal tiesiogiai gautas aukas, finansinės naudos LŠS negavo, priešingai buvo patirtas nuostolis.

Reaguodamas į pateiktas išvadas, 1936 m. buvęs LŠS Centro valdybos pirmininkas¹⁰⁰ pabrėžė savo darbo naudą ir reikšmę organizacijai, teigdamas, jog finansinė dalis apskaičiuota neteisingai, taip pat, jog jo darbas buvo ne tik aukų rinkimas, bet ir šaulių rėmėjų būrių organizavimas bei šaulių idėjos populiarinimas. A. Žmuidzinavičius ypač buvo pasipiktinęs, kad teisininkų buvo konstatuota, jog byla negali būti keliama ne tik todėl, kad neužfiksuotas lėšų pasisavinimo faktas, bet ir todėl, kad yra suėjusi senatis¹⁰¹. Tokia išvada lyg ir paliko galimybę abejoti dėl A. Žmuidzinavičiaus veiklos skaidrumo renkant lėšas LŠS.

⁹⁶ Kariuomenės teismo prokuroro raportas LR krašto apsaugos ministrui Nr. 96 sl., 1934 10 02. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 479, l. 24.

⁹⁷ Lietuvos šaulių sąjungos atstovo Amerikoje A. Žmuidzinavičiaus-Žemaičio aukų rinkliavos bylos revizijos aktas, 1935 11 11. LCVA, f. 384, ap. 3, b. 479, l. 7–9.

⁹⁸ Ibid.

⁹⁹ Apeliacinių rūmų prokuroras LR teisingumo ministrui Nr. 2 slp., 1936 02 27. LCVA, f. 384, ap. 3, b. 479, b. 2.

¹⁰⁰ Iš pareigų Antanas Žmuidzinavičius atsistatydino 1934 11 30: LŠS CV posėdžio protokolas Nr. 23, 1934 11 30. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 914, l. 73.

¹⁰¹ Antano Žmuidzinavičiaus pareiškimas LR teisingumo ministrui, 1936 07 09. LCVA, f. 384, ap. 3, b. 479, l. 63–64.

Kaip vienas iš didžiausių JAV lietuvių aukų rezultatų, A. Žmuidzinavičiaus ir LŠS vadovybės teigimu, buvo 1928 m. Kaune atidaryti šaulių namai¹⁰² (juose ir šiandien veikia LŠS štabas). Tačiau ši mintis yra kritikuotina dėl trijų priežasčių. Pirma, aukų rinkimą JAV bei šaulių namų įsigijimą ir remontą skiria nemažas laiko tarpas. Aukų rinkimas baigtas 1923 m. pabaigoje, tuo tarpu pastatas įsigytas 1926 m., o baigtas remontuoti 1928 m. Antra, šaulių namų atidarymo proga pasirodžiusiame straipsnyje „Trimite“ yra konstatuota, kad idėja dėl šaulių namų buvo nuo pat organizacijos veiklos pradžios, tačiau „tas sumanymas buvo kiek vėliau pamirštas dėl iš naujo užėjusių sąjungai veiksmų dėl lėšų stokos. Naujai iškeltas 1925/6 metais“¹⁰³. Žinoma, finansavimo klausimas organizacijai visuomet buvo opus: iki 1935 m. LŠS išlaidos visuomet viršydavo gaunamas pajamas, nebuvo laikomasi patvirtintų metinių sąmatų¹⁰⁴. Trečia, A. Žmuidzinavičius savo ataskaitoje pabrėžė, kad aukos buvo renkamos Klaipėdos kraštui ir Vilniaus kraštui vaduoti, tuo tarpu šaulių namų statybai siūlė suorganizuoti atskirą rinkliavą¹⁰⁵. Šaulių namų veiksnys atsirado, siekiant turėti tvirtą įrodymą dėl aukų panaudojimo skaidrumo, nes lėšos buvo apskaitomos chaotiškai, be to, organizacija turėjo būtinų išlaidų dar iki namų statybos pradžios.

Atkreiptinas dėmesys, jog klausimas dėl A. Žmuidzinavičiaus aukų rinkimo JAV skaidrumo buvo iškeltas ir nagrinėjamas Krašto apsaugos bei Teisingumo ministerijose ir į viešumą nepateko. Tyrimo metu nebuvo rasta duomenų, jog klausimas dėl LŠS aukų rinkimo misijos JAV iškėlimo 1931 m. būtų susijęs su asmeniniais gen. lttn. V. Grigaliūno-Glovackio ir A. Žmuidzinavičiaus santykiais arba siekiu Šaulių sąjungą „suvalstybinti“. Vis dėlto mesti įtarimai dėl finansinio aukų rinkimo skaidrumo LŠS įvaizdžiui pakenkė labai menkai. Tai lėmė LŠS reorganizacija ir tyrimo medžiagos neviešinimas.

Išvados

1. Analizuojant Lietuvos šaulių sąjungos ryšius su JAV lietuviais, nustatyta, jog kontaktai buvo užmegzti 1919 m., kuriantis organizacijai. Šaulių ideologijoje buvo keliama lietuvių tautos vienybės idėja, todėl organizacija siekė palaikyti kontaktus su lietuviais emigrantais. Pagrindinės formos buvo: ekskursijų į Lietuvą, „Amerikiečių savaitės Lietuvoje“ organizavimas, finansinės pagalbos prašymas ir siekis sukurti šaulių būrius JAV. Per visą šaulių bendradarbiavimo su JAV lietuviais laikotarpį didžiausias dėmesys buvo skiriamas išeivių aukų klausimui. Faktiškai susiformavo Amerikos lie-

¹⁰² Dėl amerikiečių aukų Lietuvos šaulių sąjungai. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 1023, l. 49–50.

¹⁰³ Šaulys Šauklys. Mūsų namai. *Trimitas*, 1928 01 12, Nr. 2, p. 49.

¹⁰⁴ LŠS ūkinės veiklos patikrinimo protokolas, 1935 04 06. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 938. l. 5.

¹⁰⁵ LŠS atstovo Amerikoje Antano Žmuidzinavičiaus (Žemaičio) veikimo apyskaita nuo 1922 02 04 iki 1923 11 30. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 70, l. 109.

tuvio, kaip „finansinio donoro“, įvaizdis. Siekiant gauti daugiau finansinės paramos, LŠS buvo paskyrusi savo atstovus JAV. Pirmasis neoficialus organizacijos atstovas JAV buvo kunigas J. Žilius, kuris rūpinosi aukų rinkimu šauliams. 1919–1920 m. iš JAV lietuvių gauta didelė finansinė paspirtis paskatino siųsti savo atstovą į Ameriką, juo tapo Antanas Žmuidzinavičius.

2. Lietuvos šaulių sąjungos atstovo A. Žmuidzinavičiaus misija JAV vyko nuo 1922 m. vasario 4 d. iki 1923 lapkričio 30 d. Organizuoti ir vykdyti aukų rinkimą padėjo Lietuvos finansinė misija JAV. Aukų rinkimas buvo chaotiškas ir nesisteminis, jos buvo gaunamos trimis būdais: priimdavo LŠS atstovas A. Žmuidzinavičius, gaudavo per Lietuvos finansinę misiją ir tiesiogiai į LŠS štabą. A. Žmuidzinavičius savo misijos laikotarpiu ne tik rinko aukas iš JAV lietuvių, bet ir stengėsi suburti šaulių būrius. Šis darbas buvo nesėkmingas, nes lietuvių emigrantams iki galo nebuvo suprantama šaulių veiklos idėja, be to, JAV jau veikė panašaus pobūdžio organizacijų. Aukų rinkimo misija, priešingai nei buvo tikėtasi, finansinės naudos neatnešė, nes rinkliava vyko ekonominės krizės metais, JAV lietuviai nebuvo linkę skirti lėšų organizacijai, kurios idėja nebuvo iki galo suprantama.

3. Atlikus tyrimą nustatyta, jog pirmieji įtarimai dėl skaidrumo renkant lėšas Lietuvos šaulių sąjungai iškilo dar vykstant A. Žmuidzinavičiaus misijai, 1922 m. JAV lietuviai nerimavo, ar jų aukos pasiekia Lietuvą. Analogiškų įtarimų buvo kilę ir Lietuvoje. Siekiant išsklaidyti bet kokias abejones dėl skaidrumo renkant aukas, buvo nuspręsta išleisti leidinį, kuriame būtų pateikta finansinė ataskaita. Tačiau leidinys pasirodė tik 1926 m. su daugybe netikslumų ir neaiškumų (neaiški galutinė surinktų pinigų suma, aukų rinkimo laikotarpis). 1931 m. įtarimų dėl netikslumų renkant aukas šauliams JAV kilo gen. lttn. V. Grigaliūnui-Glovackiui, kuris, remdamasis finansine aukų rinkimo ataskaita „Amerikiečių aukos Lietuvos šaulių sąjungai 1921–1924 metais“, teigė, jog aukos buvo renkamos neskaidriai. Atlikus tyrimą (užsitęsė iki 1936 m.) buvo nustatyta, kad ataskaitoje įsivėlė netikslumų, nes aukų rinkimo darbas buvo organizuotas netinkamai. Nustatyta, jog realios finansinės naudos iš A. Žmuidzinavičiaus misijos JAV gauta nebuvo, nes surinkta 14 975,79 JAV dolerių, o jai vykdyti išleista 14 976,6 JAV dolerių. Iškelti įtarimai kenkė tiek A. Žmuidzinavičiaus, tiek ir visos Lietuvos šaulių sąjungos reputacijai.

Straipsnyje naudoti ankstesni tyrimai

ALEKSANDRAVIČIUS, Egidijus. *Karklo diegas. Lietuvių pasaulio istorija*. Vilnius, 2013.

EIDINTAS, Alfondas. *Lietuvių kolumbai*. Vilnius, 1993.

GAIDIS, Henry. Lithuanian American Legion History. *Bridges. Lithuanian American News Journal*, 2006, May, pp. 8–11.

Lietuvos istorija. T. 10, Dalis 1: *Nepriklausomybė (1918–1940 m.)*. Ats. red. Česlovas LAURINAVIČIUS. Vilnius, 2013.

Lietuvos šaulių sąjunga valstybės ir visuomenės tarnyboje 1919–2004. Sud. Vilius KAVALIAUSKAS, Juozas ŠIRVINSKAS, Sigitas JEGELEVIČIUS. Kaunas, 2005.

Lietuvos šaulių sąjungos istorija. Sud. Algimantas LIEKIS. Vilnius, 1992.

SKIRIUS, Juozas. *Julius J. Bielskis (1891–1976). Gyvenimas Amerikoje tarnaujant Lietuvai: lietuvių veikėjas ir diplomatas.* Chicago, 2004.

ŠLEKYS, Jonas. *Jonas Žilius. Biografija, visuomeninės veiklos ir kūrybos metmenys.* Vilnius, 2011.

TIJŪNĖLIENĖ, Ona. Vladas Putvinskis – tautos dvasinės kultūros puoselėtojas. In *Šauliškumas, tautiškumas ir Lietuvos nepriklausomybė.* Sud. Algimantas LIEKIS. Vilnius, 1993, p. 17–36.

RELATIONS BETWEEN THE LITHUANIAN RIFLEMEN'S UNION AND THE LITHUANIAN DIASPORA IN THE USA: THE CASE OF ANTANAS ŽMUIDZINAVIČIUS

122

Mindaugas Nefas

Summary

The paper analyses the Lithuanian Riflemen Union's fundraising mission to the USA in the period 1921 to 1924. It identifies the circumstances of the mission, analyses the activities of Antanas Žmuidzinavičius, and presents the legal evaluation of the fundraising mission to the USA that was made in interwar Lithuania.

The chronological framework of the paper covers the period from 1921, when the Central Board of the LRU decided to organise a fundraising mission to the USA and to send a representative on it, to 1936, when an investigation into the mission's transparency and its representative was completed.

The LRU, which was founded in 1919, immediately encountered organisational and financial problems. Its situation was very bad due to a shortage of both money and equipment necessary for its activity, not to mention weaponry. In the process of seeking support, Lithuanian emigres in the USA were addressed, and they provided financial support from the beginning. Lithuanian communities in the USA were good potential donors; therefore, the riflemen actively sought to exploit this opportunity. In 1921, the decision was made to send a representative to the USA. Antanas Žmuidzinavičius, a famous painter, an active rifleman, and a close associate of Vladas Putvinskis, the leader of the LRU, was chosen for the mission. The paper deals with the fundraising mission to the USA in the period 1921 to 1924. The first financial contributions from the USA were received in late 1919 and 1920, and they were collected by the priest Jonas Žilius. We can argue that he was the LRU's first representative in the USA, who both collected donations and disseminated the ideals of the riflemen abroad. The money he received encouraged the organisation to send a representative to invite emigres to be more active in donating money. Lithuanian Americans found it difficult to understand the idea of the Riflemen's Union. They had some misconceptions about the activities of the organisation and about its public status; therefore, Žmuidzinavičius' mission was intended to change their opinion.

A crucial role was played by Žmuidzinavičius' closeness to Putvinskis, the leader of the LRU. He was one of the most active members in the foundation of the LRU, and an active participant in the struggle against the Poles. On the other hand, Žmuidzinavičius was a famous painter, and was therefore expected to make a positive impression on the Lithuanian population in the USA. Meanwhile, in his memoirs, he admitted that the aims of his trip were to popularise Lithuanian art and to visit relatives.

The journey was carried out with the assistance of the Lithuanian diplomatic mission, with a representative of the LRU. That allowed, at least in part, a distancing from the influence of political parties. When he was in the USA, Žmuidzinavičius both collected donations and sought to establish groups of riflemen and supporters. However, his attempts failed, both due to the cultural differences and to the very idea of the LRU, which was associated directly with the defence of the native land, the homeland.

Moreover, the opinion prevailed in Lithuania that Lithuanian Americans were rich and were obliged to support Lithuania. However, there were other fundraising missions in the USA, and, due to their economic circumstances, Lithuanians in the USA could not donate large sums. A description of the donations shows that most people gave just one or two dollars, and some even less. Žmuidzinavičius regretted collecting much less money than he had planned, as people's financial position was not as good as he had imagined. The fundraising activity was complex and chaotic. Donations were received in three ways: through Žmuidzinavičius, by sending donations to Lithuanian financial representatives, or by sending the money directly to the LRU. Donations were accepted in any currency, as well as in Lithuanian government bonds. That led to confusion in the accounting procedures, and raised suspicions about the fundraising process and its transparency.

An investigation established that the first suspicions about the transparency of the fundraising arose during Žmuidzinavičius' mission, when Lithuanian Americans worried whether their donations actually reached Lithuania and the LRU. Similar suspicions also arose in Lithuania. In order to dispel doubts about the transparency of the mission, a decision was made to produce a detailed financial report. However, the publication *American Donations to the Lithuanian Riflemen's Union in 1921-1924* appeared only in 1926, with a number of inaccuracies and uncertainties (the final sum collected remained unclear, as did the period of the collection). In 1931, Lieutenant General Grigaliūnas-Glovackis suspected financial irregularities in the fundraising for the riflemen in the USA: from the financial report, he argued that the donations were collected in a non-transparent way. The investigation, which lasted until 1936, led to the conclusion that the report contained inaccuracies, since the fundraising process had been badly organised. It was established that Žmuidzinavičius' mission to the USA did not bring any financial benefit, as the sum of money collected amounted to 14,975.79 dollars, and the expenses for the mission were 14,976.6 dollars.

Žmuidzinavičius was indignant at the conclusion of the lawyers that the case should be dismissed, and not because the fact of the misappropriation of funds had not been established. This conclusion left a possibility of doubt about the transparency of his activities in raising funds for the LRU.

As was stated by Žmuidzinavičius and the leadership of the LRU, one of the most significant outcomes of the fundraising campaign in the USA was the opening of the Riflemen's Union House in Kaunas in 1928, where the LRU headquarters has operated since.

However, a considerable period of time separated the fundraising campaign in the USA and the acquisition of the house and its renovation. The collection of donations was finished by the end of 1923, while the building was acquired in 1926, and the repairs were completed in 1928. On the other hand, as Žmuidzinavičius emphasised in his report, the donations had been collected for the Klaipėda region and the 'liberation' of the Vilnius region, and he suggested organising another fundraising campaign for the construction of a Riflemen's House. The Riflemen's House emerged in order to have clear proof of the transparent use of donations, as the accounting had been chaotic; and moreover, the organisation had incurred unavoidable expenses even before the construction began.

It should be noted that the case of the transparency of Žmuidzinavičius' fundraising in the USA was heard in a closed session at the ministries of National Defence and Justice, and was never made public. However, the allegations undermined the reputations of both Žmuidzinavičius and the whole LRU.

Although Žmuidzinavičius' mission to the USA finished at the end of November 1923, relations between the LRU and Lithuanian Americans were kept alive. The riflemen organised American weeks, during which emigres were encouraged to travel around Lithuania, patriotic ideas of the unity of the nation were promoted, and Lithuanian Americans continued to provide financial support to the LRU (the support was especially evident during the campaign for Klaipėda in 1923).